

De Joodse begraafplaats Zeeburg vertelt het verhaal van de eenvoudige Joden van Amsterdam: hun geloof, hun rituelen en hun strijd om het bestaan.

WILLEM BOUWMAN BEELD UIT BESPROKEN BOEK

Arme Joden op Zeeburg

Wie met de trein vanuit Amersfoort naar Amsterdam reist, ziet langs het spoor bij Diemen een veld met eenvoudige zerken liggen. Het is een Joodse begraafplaats, eigendom van de Hoogduits-Joodse gemeente van Amsterdam. De begraafplaats werd een eeuw geleden in gebruik genomen, omdat de oude begraafplaats vol was. De eerste dode werd er begraven op 5 mei 1914.

De oude begraafplaats heet Zeeburg en ligt enkele kilometers verderop, ook niet ver bij het spoor vandaan. Volgende week zaterdag is het precies drie eeuwen geleden dat de eerste dode op Zeeburg begraven werd. Hij heette Israël ben Joseph Lissner en was nog maar een kind.

Het boek dat historicus Bart Wallet over de Joodse begraafplaats Zeeburg schreef, laat zien dat een begraafplaats meer dan een dodenakker is. De zerken vertellen wie er begraven liggen, hoe oud ze werden en soms ook wat ze deden in het dagelijks leven. Een begraafplaats is een versteend portret van een samenleving die er niet meer is. De geschiedenis van een begraafplaats is daarom ook de geschiedenis van de groep die er begraven ligt. Zo is het ook met het boek van Wallet: het zegt evenveel over Zeeburg als over de Amsterdamse Joden die op Zeeburg en later in Diemen begraven werden.

Kinderen uit de Indische buurt voetballen tussen de grafstenen van de joodse begraafplaats Zeeburg, ergens in de jaren vijftig.

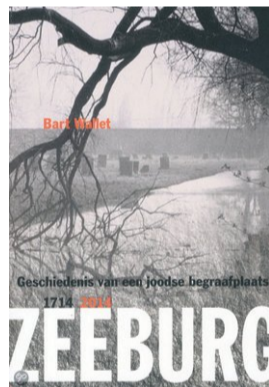
op de vlucht

Beide begraafplaatsen zijn de laatste rustplaats van een specifieke groep Joden, de Asjkenazische of Hoogduitse Joden. Bijna vier eeuwen geleden kwamen de eerste Hoogduitse Joden naar Amsterdam, op de vlucht voor het geweld van de Dertigjarige Oorlog in de Duitse landen. Zonder werk en veelal zonder geld hoopten ze in Amsterdam, destijds een bloeiende handelsstad, een nieuw leven te beginnen. Wellicht werden ze aangetrokken door Joden die al eerder vanuit Portugal naar Amsterdam gekomen waren, de Sefardische of Portugese Joden. Die vormden een ander slag dan de Hoogduitse Joden uit het oosten. De Sefardische joden waren rijk, welvarend en zelfbewust, ze beschouwden zichzelf als *bom judesmo*, het waardige Jodendom. Hoe meer Hoogduitse Joden er naar Amsterdam verhuisden, hoe ongemakkelijker de Portugese Joden zich voelden, want de armoede van de Hoogduitse Joden deed afbreuk aan hun *bom judesmo*. Op aandringen van de Sefardim gingen ze een eigen gemeenschap vormen, de Hoogduitse gemeente, die in 1635 voor het eerst bijeenkwam. De tora kreeg men te leen van een Portugese Jood.

Ook op het terrein van de dood voltrok zich een scheiding. Eerst werden de Hoogduitse Joden nog begraven op de Joodse begraafplaats in Ouderkerk, waar de doden werden ingedeeld naar hun status en sociale positie in het leven. De Hoogduitse doden eindigden altijd in het armenveld. Ze waren zo arm dat de kosten van hun begrafenis werden betaald uit de armenkas van de Portugese gemeente. Die drong erop aan, dat de Hoogduitse Gemeente een stuk land voor een eigen begraafplaats kocht.

Dat werd begraafplaats Muiderberg, waar de schoonmoeder van Meijer Zwart in 1642 als eerste begraven werd. Toen de stoet de buurtschap Hakelaarsbrug naderde, begonnen de klokken van de kerk te luiden, zoals gebruikelijk bij christelijke begrafenissen. Maar het joodse ritueel kent geen klokgelui, het gebeier werd onmiddellijk gestaakt en nooit meer gehoord als er op Muiderberg begraven werd.

Wat bleef, was de tol die bij het passeren van elke kerk betaald moest worden. En de tolkosten namen toe naarmate de Hoogduitse gemeente groeide, vooral door de komst van nog meer Joden die de pogroms in Centraal- en Oost-Europa waren ontvlucht. Rond 1700 woonden er meer Hoogduitse dan Portugese Joden in Amsterdam, naar schatting negenduizend. De armenkas van de Hoogduitse gemeente kon de

GESCHIEDENIS

Zeeburg. Geschiedenis van een joodse begraafplaats 1714-2014

BART WALLET (M.M.V. LIESBETH VAN HUIT-SCHIMMEL EN PAUL VAN TRIGT). UITG. VERLOREN, HILVERSUM 2014. 220 BLZ. € 19,00

groei nauwelijks aan. Alleen al een begrafenis kostte een kapitaal. Wallet, die over een goed gevoel voor sprekende details beschikt, noemt de kosten van het lijkgewaad, de kist, het vervoer per trekschuit en de tol. Muiderberg lag ver bij Amsterdam vandaan, een begrafenis nam een dag in beslag. Voor de Joden was dat een probleem, want hun godsdienst bepaalde dat overledenen zo snel mogelijk begraven moesten worden. Maar wie vlak voor de sabbat overleed, stond twee dagen boven de grond voordat de gang naar Muiderberg gemaakt kon worden. Daarom kochten de Hoogduitse Joden in 1714 grond voor een begraafplaats in Zeeburg, enkele kilometers ten oosten van de stad.

overlast van onbevoegden

Wallet wilde met zijn onderzoek naar de geschiedenis van de begraafplaats Zeeburg meer te weten komen over de geschiedenis van Joods Amsterdam. De begraafplaats leent zich daartoe, want bij de kale dodenakker waren talrijke partijen betrokken, van de Hoogduitse gemeente en het personeel van de begraafplaats tot de stadsbestuurders en de polderbestuurders, met wie overlegd moest

worden over onderhoud en uitbreiding, vegetatie, waterstanden, en overlast van 'onbevoegden'. De begrafenispraktijk op Zeeburg werpt licht op religieuze gebruiken rond dood en begraven en op sociale verschillen in de Hoogduitse Gemeente: wie er het geld voor had, liet zich toch op Muiderberg begraven.

Het ging in Zeeburg om de geringen: de snijders, rokkenstikkers en turfkruiers.

Een van de drie thema's waarin het boek is opgedeeld, behelst een groepsanalyse van de mensen die op Zeeburg begraven werden: waar woonden ze, wat deden ze, waaraan stierven ze?

Meestal ging het om de geringen in de samenleving, de snijders en rokkenstikkers, de turfkruiers en pakkendragers, de mensen die geen belasting betaalden en van voorrechten verstoken waren. Op Zeeburg werden ook veel kinderen begraven, want de kindersterfte was hoog, zeker onder de armoedzaaiers van de Hoogduitse Gemeente.

Een weerkerend onderwerp in het boek is de moeite die het kostte om de begraafplaats in goede staat te houden. Geld voor onderhoud was er nauwelijks, en bovendien werkte het milieu niet mee: Zeeburg lag in een laaggelegen veengebied, de bodem klonk gestadig in. Als het lang geregend had, gleden delen van de begraafplaats in de omringende sloten. Geregeld kwamen er kisten en beenderen aan het oppervlak. Bij het uitbaggeren van de sloten werden weleens oude zerken gevonden. Met het ophogen van de begraafplaats met zand of grond werd lang gewacht – te lang, klaagde een briefschrijver in het *Nieuw-Israëlitisch Weekblad* in 1900: 'Waarlijk, Mijnheer de Redacteur, de arme lui liggen bij hun leven helaas genoeg in de modder, dat zij ook niet na hun dood weder in den modder moeten liggen.'

De begrafenispraktijk op Zeeburg leert veel over ontwikkelingen in wetenschap en samenleving. De ontdekking van de schijndood aan het eind van

de achttiende eeuw leidde tot de wettelijke bepaling dat een overledene niet eerder dan 36 uur na het intreden van de dood begraven mocht worden. De religieuze regel dat een overleden Jood zo snel mogelijk begraven moest worden, raakte in onbruik.

De geschiedenis van een begraafplaats is altijd omgeven met een rand van treurigheid. Maar die van Zeeburg is nog treuriger, alleen al door de afloop. Tijdens de Hongerwinter van 1944 roofden kleumende Amsterdammers de houten zerken om ze op te stoken. Na de oorlog werd Zeeburg een speelterrein voor de jeugd. Amsterdamse jongtjes gebruikten de zerken als doelpaal, ze groeven beenderen op en namen die mee naar huis. Grote delen werden geruimd voor de aanleg van de Schellingwouderbrug.

Wat er van Zeeburg overbleef, werd in 1999 aangewezen als gebied 'met grote natuurwaarden', door de ontoegankelijkheid, de rust en het 'drasse milieu'. Later werden paden aangelegd en honderd zerken heropgericht en gerestaureerd. Op vaste dagen is de begraafplaats toegankelijk voor geïnteresseerden. ■

advertentie

